

УДК 343.9: 343.4

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.1.29>

СТАН НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯ ПИТАНЬ ЗАПОБІГАННЯ ВОЄННИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ПРОТИ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ

Синоверський Роман Іванович,

orcid.org/0009-0006-2519-4149

аспірант кафедри політики у сфері боротьби зі злочинністю
та кримінального права

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

У статті підкреслено, що вироблення ефективних заходів запобігання воєнним кримінальним правопорушенням проти цивільного населення неможливо без належної їх наукової розробленості. Аналіз стану наукової розробленості питання про запобігання воєнним кримінальним правопорушенням проти цивільного населення здійснено з урахуванням систематизації наукових праць. Зокрема, автором послідовно вивчено монографії та дисертації, наукові статті, тези доповідей та інші науково-практичні видання з питань, що стосуються дослідження питань феномену війни, кримінально-правової та кримінологічної проблематики запобігання таким кримінальним правопорушенням. У статті автор наголошує на важливості міждисциплінарного підходу до вивчення питання запобігання воєнним кримінальним правопорушенням проти цивільного населення. Розглянуто наукові праці, у яких досліджено чинники, що передували широкомасштабному вторгненню Російської Федерації на територію України. Проаналізовано основні підходи до визначення понять «воєнні злочини», «воєнні кримінальні правопорушення», «гібридна війна», «порушення законів та звичаїв війни». Досліджено праці, присвячені теоретичним і практичним питанням протидії злочинності кримінально-правовими та кримінологічними засобами в умовах війни. Констатовано, що натеper у науковій літературі, незважаючи на наявність праць, присвячених визначенню поняття та видів воєнних кримінальних правопорушень, їхніх кримінально-правових ознак, окремих аспектів документування та розслідування, питання кримінологічної характеристики та запобігання воєнним кримінальним правопорушенням проти цивільного населення залишається нерозкритим. Наголошено, що відсутні комплексні дослідження щодо вивчення стану та тенденцій учинення воєнних кримінальних правопорушень проти цивільного населення, детермінантів їх учинення, кримінологічної характеристика осіб, які вчиняють воєнні кримінальні правопорушення проти цивільного населення, а також осіб – жертв таких кримінальних правопорушень.

Ключові слова: воєнні кримінальні правопорушення, цивільне населення, порушення законів і звичаїв війни, запобігання, кримінологія, кримінальна відповідальність, воєнний стан.

Synoversky Roman. State of scientific research on the prevention of war crimes against the civilian population

The article emphasizes that developing effective measures to prevent war crimes against civilians is impossible without proper scientific elaboration. The analysis of the scientific development of this issue is conducted by systematizing scientific works. In particular, the author consistently studies monographs and dissertations, scientific articles, conference abstracts, and other scientific and practical publications that address the phenomenon of war, as well as criminal law and criminological aspects of preventing such crimes. The article emphasizes the importance of an interdisciplinary approach to studying the prevention of war crimes against civilians. The paper reviews scientific works that investigate the factors that preceded the large-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation. The main approaches to defining the concepts of "war crimes", "military criminal offenses", "hybrid warfare", and "violations of the laws and customs

of war” are analyzed. The study explores works devoted to theoretical and practical issues of combating crime through criminal law and criminological means during wartime. It is stated that despite the existence of studies focused on defining the concept and types of war crimes, their criminal law characteristics, and certain aspects of documentation and investigation, the criminological characteristics and prevention of war crimes against civilians remain unexplored. It is emphasized that there is a lack of comprehensive studies on the state and trends of war crimes against civilians, the determinants of their commission, the criminological characteristics of individuals who commit such crimes, and the profiles of victims of these criminal offenses.

Key words: war crimes, civilian population, violations of laws and customs of war, prevention, criminology, criminal liability, martial law.

Вступ. В умовах сучасних конфліктів зростає кількість воєнних кримінальних правопорушень, які охоплюють умисні напади на цивільні об’єкти, примусову депортацію, зґвалтування, тортури й інші види насильства, де наша держава не стала винятком. Згідно з даними офіційної статистики, у період із 24 лютого 2022 р. по 4 квартал 2024 р. зареєстровано 133 тисячі воєнних кримінальних правопорушень, серед яких розділяють два блоки: воєнні злочини та злочини агресії. Останній із них стосується вищого військово-політичного керівництва держави-агресора. Водночас натеper підозру одержали 634 особи, 457 кримінальних проваджень перебувають на розгляді в національних судах України, винесено 121 вирок [1]. Ця статистика є важливим свідченням масштабів воєнних кримінальних правопорушень, учинених протягом періоду активної війни, яким властиві систематичний характер, складність установлення особистої відповідальності за воєнні кримінальні правопорушення, зокрема через приховування доказів, брак свідчень або труднощі у визначенні виконавців. Важливим є поглиблення наукового вивчення питань запобігання воєнним кримінальним правопорушенням проти цивільного населення в сучасній кримінологічній науці.

Мета статті – проаналізувати стан наукових досліджень, присвячених запобіганню воєнним кримінальним правопорушенням проти цивільного населення, окреслити основні напрями подальшого розвитку цієї проблематики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальні проблеми війни та воєнного стану стали предметом наукових досліджень таких науковців, як О. М. Бандурка, О. М. Литвинов, Б. О. Парахонський, Л. В. Чупрій, Г. М. Яворська й інші. Окремі питання кримінально-правової та

кримінологічної проблематики запобігання кримінальним правопорушенням, скоєним в умовах воєнного стану, присвячені спеціальні публікації: В. П. Базова, О. О. Житнього, В. О. Миронової, С. М. Мохончук, А. Р. Мухамеджанова, М. В. Піддубної, М. І. Хавронюк та інших. Проте варто наголосити, що питання запобігання воєнним кримінальним правопорушенням проти цивільного населення натеper залишаються малодослідженим об’єктом у системі кримінологічної науки.

Виклад основного матеріалу. Запобігання воєнним кримінальним правопорушенням проти цивільного населення є складною міждисциплінарною проблемою, яка потребує комплексного підходу. Розвиток наукових досліджень у цій сфері має вирішальне значення для побудови справедливого міжнародного порядку, який здатний ефективно протидіяти порушенням прав людини навіть у найскладніших умовах. Ми погоджуємося із твердженням С. О. Павленка про те, що головною умовою будь-якого наукового дослідження є ґрунтовний аналіз наукового доробку вітчизняних та іноземних учених різних історичних періодів [2, с. 107].

Натеper наукові дослідження щодо запобігання воєнним кримінальним правопорушенням проти цивільного населення активно розвиваються в кількох напрямках. Основні акценти ставляться на міждисциплінарний підхід, що охоплює політичні науки, міжнародне право, кримінологію, кримінальне право, криміналістику, соціологію, психологію тощо. Наукові дослідження в цій сфері відіграють вирішальну роль у формуванні кримінологічної характеристики воєнних кримінальних правопорушень проти цивільного населення та створенні ефективних механізмів запобігання таким кримінальним правопорушенням. Оскільки інтеграція правових,

соціальних наук і міжнародної співпраці дозволяє розробляти нові стратегії для гарантування безпеки цивільного населення та зменшення негативних наслідків збройних конфліктів.

Для проведення дослідження стану наукових доробків із питань запобігання воєнним кримінальним правопорушенням проти цивільного населення вважаємо за доцільне окремо виділити докторські та дисертаційні дослідження з розглядуваної тематики, навчальні та навчально-методичні посібники за тематикою наукового дослідження, а також наукові статті, що стосуються питань, присвячених дослідженню воєнних кримінальних правопорушень проти цивільного населення.

У монографічній праці Б. О. Парахонського розкрито проблеми онтології війни і миру в контексті досвіду України у протидії російській гібридній війні, сутність війни і миру розкривається через стратегічну та безпекову парадигми, семантику концептів війни і миру, проблеми соціально-політичної онтології, особливості українсько-російського стратегічного протистояння, напрями досягнення миру. Зокрема, автором досить вдало висвітлено історичні чинники, які передували широкомасштабному вторгненню Російської Федерації (далі – РФ) на територію України, як-от: 1) геополітична катастрофа – виникнення нових незалежних держав на теренах колишніх радянських республік та існування автономій у просторі РФ видається росіянам чимось випадковим та історичною помилкою; 2) міф великодержавності, у якому пострадянські країни вважаються «зоною відповідальності» панівного кола РФ, право втручатись у внутрішні справи нових держав, зокрема й застосування збройної сили під приводом захисту «співвітчизників» або «російськомовних» громадян в інших країнах; 3) когнітивна стратегія імперії, що є офіційною ідеологією російської держави та засобом обґрунтування агресивних дій проти сусідніх країн і світової спільноти загалом; 4) стратегія реінтеграції імперії, яка була закріплена у стратегічних документах, де стверджувалося право РФ здійснювати економічний, фінансовий, воєнно-політичний тиск у разі порушень прав російськомовного населення в нових державах, що роз-

глядаються як сфера її переважних геостратегічних інтересів; 5) СНД як модель реінтеграції, що з погляду держави-агресора мало на меті збереження російської військової присутності в різних частинах колишнього СРСР; 6) ідея «русского мира», пов'язана з уявленнями фундаменталістського інтеграціонізму російських націонал-патріотів, діячів московської православної церкви, прихильників «великої Росії», які традиційно вважають українців і білорусів лише гілками великоруського етносу; 7) стратегія геополітичного реваншу [3, с. 126–139].

Наукові напрацювання Л. В. Чупрій і Г. М. Яворської присвячені вивченню феномену гібридної війни, на основі аналізу характеру російської агресії проти України. Зокрема, Л. В. Чупрій досліджує ключові визначення гібридної війни, констатує, що одним із найбільш поширених є її тлумачення як протистояння, у якому широко застосовуються політичні, економічні, інформаційні, гуманітарні й інші невоєнні заходи, що реалізуються із задіянням протестного потенціалу населення. Аналізуються шляхи врегулювання даного конфлікту, де акцент робить на застосуванні дипломатичних заходів, зокрема ведення переговорів сторін, що конфліктують, з використанням нормандського та женецького форматів [4, с. 66].

Натомість Г. М. Яворська гібридну війну в загальному вигляді розглядає як воєнні дії, що здійснюються шляхом поєднання мілітарних, квазімілітарних, дипломатичних, інформаційних, економічних та інших засобів із метою досягнення стратегічних політичних цілей. Специфіка такого поєднання полягає в тому, що кожний із воєнних і невоєнних способів ведення гібридного конфлікту застосовується у воєнних цілях і використовується як зброя [5, с. 41].

У контексті дослідження кримінально-правової характеристики воєнних кримінальних правопорушень увагу науковців приділено вивченню кримінально-правової характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних із порушенням законів і звичаїв війни, проти миру та безпеки людства. У працях В. П. Базова [6] та В. О. Миранової [7] досить широко досліджено питання кримінальної відповідальності за порушення законів і звичаїв війни. Висвітленню

кримінально-правової характеристики насильства над населенням у районі воєнних дій присвячені праці О. О. Житного [8] й А. Р. Мухамеджанової [9].

Так, у дисертаційній роботі В. П. Базова досліджено генезу становлення та розвитку кримінальної відповідальності за порушення законів і звичаїв війни, визначено його загальний, родовий і безпосередній об'єкти. Окрім того, автор пропонує предмет розглядуваного злочину вважати об'єктом цивільного призначення [6, с. 12].

В. О. Миронова у своїй праці надає визначення порушення законів і звичаїв війни – грубе порушення міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України щодо осіб, які перебувають під заступництвом під час війни чи іншого збройного конфлікту, знищення національних цінностей або заволодіння ними, що не зумовлене воєнною необхідністю, застосування засобів і методів ведення війни заборонених міжнародним правом, інші порушення законів і звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій [7, с. 94].

Натепер не вирішеним залишається питання правового визначення поняття «воєнні кримінальні правопорушення», віднесення їх до конкретного розділу Кримінального кодексу України (далі – ККУ), диференціації їх із міжнародними злочинами. Правову характеристику та шляхи імплементації норм міжнародного кримінального права про воєнні злочини у Кримінальний кодекс України досліджувала у своїх працях М. В. Піддубна [10].

Щодо цього також становлять інтерес наукові доробки С. М. Мохончука, який у контексті дослідження злочинів проти миру та безпеки людства констатує, що звичайні воєнні злочини набувають характеру злочинів проти миру та безпеки людства, якщо вони здійснюються на підставі розроблених наказів і мають організований державою характер, а також мають за мету знищення людей. Ідеться про те, що, якщо під час здійснення, наприклад, воєнних злочинів суб'єктами злочинних актів і відповідальності за них є фізичні

особи – не органи держави, а останні можуть нести лише непряму відповідальність за допущення таких дій, то існують ситуації, коли порушення законів і звичаїв війни перетворюються безпосередньо на міжнародні злочини. Головною відмінною ознакою таких ситуацій є державний запланований характер злочинної діяльності, зокрема підготовка спеціальних планів та інструкцій як із ведення воєнних дій, що порушують норми міжнародного права, так і їх спрямування проти мирного цивільного населення, а також фактичні дії подібного характеру під керівництвом державної влади та її структур [11, с. 85].

Серед науковців-криміналістів питанням, пов'язаним з розслідуванням воєнних кримінальних правопорушень, присвячена дисертаційна робота К. П. Шевчишевої. Зокрема, у роботі визначено сутність і зміст воєнних злочинів, їх диференціацію з поняттям воєнних злочинів, надано їх криміналістичну характеристику й інше [12, с. 2]. Поняття воєнних злочинів авторка пропонує розглядати як передбачене ККУ діяння (дію чи бездіяльність), учинене спеціальним суб'єктом, що виражається в порушенні принципів і норм міжнародного гуманітарного права під час збройного конфлікту [12, с. 54]. Цікавою також є класифікація осіб потерпілих (жертв) від воєнних злочинів за такими основними групами, як: цивільне (мирне) населення; військовослужбовці; суб'єкти, задіяні в наданні гуманітарної допомоги/місії з підтримання миру (працівники гуманітарних і волонтерських організацій) [12, с. 3].

У кримінологічній науці дослідження питань, присвячених детермінантам учинення кримінальних правопорушень в умовах збройного конфлікту на сході України, здійснювали О. М. Джужа й А. В. Гаркуша. Означена робота висвітлює кримінологічне дослідження екстремальних умов (ситуацій), що сприяють злочинності під час проведення антитерористичної операції [13, с. 27].

Також варто виділити монографічне дослідження Ю. В. Орлова, присвячене теоретичним і практичним питанням протидії злочинності кримінально-правовими та кримінологічними засобами в умовах війни. Досліджено засади й особливості

реалізації кримінально-правової політики як системної реакції на кримінальні загрози збройної агресії, проблеми кваліфікації воєнних злочинів і пов'язаних із війною кримінальних правопорушень, зокрема тих, що за міжнародним кримінальним правом мають ознаки злочинів проти людяності. Надано кримінально-правову оцінку таких кримінальних правопорушень, висвітлено сутності, детермінанти злочину агресії, проаналізовано специфіку впливу воєнних і антивоєнних чинників на криміногенну обстановку, її тенденції, проблеми адаптивності системи протидії злочинності та шляхи їх вирішення. Акцентовано увагу на специфіці кримінологічного забезпечення перехідного правосуддя в Україні, відповідних зонах криміногенних ризиків [14, с. 56]. Автор виокремлює два види спеціальних суб'єктів воєнних злочинів: бойові суб'єкти (бойові учасники збройного конфлікту – комбатанти); суб'єкти забезпечення окупації [14, с. 58–62].

Цікавим також є нещодавнє дисертаційне дослідження Б. Г. Луценко, присвячене кримінологічному забезпеченню та супроводженню деокупації тимчасово окупованої території України. Зокрема, у роботі автором було досліджено актуальні питання, пов'язані з поняттями «деокупація тимчасово окупованої території України», «кримінологічне забезпечення деокупації тимчасово окупованої території України», їхнім змістом і формами. У контексті нашого дослідження інтерес становлять наукові погляди та висновки автора щодо протидії окремим видам кримінальних правопорушень під час здійснення деокупації тимчасово окупованої території України. Автор констатує, що протидія окремим видам кримінальних правопорушень під час здійснення деокупації тимчасово окупованої території України є складовою частиною кримінологічної безпеки країни [15, с. 139, 141], потребує вжиття та дотримання необхідних і достатніх заходів із метою утримання та зменшення даного виду злочинності, усунення причин і нейтралізації умов, виявлення осіб, схильних до вчинення такого виду злочи-

нів, а також прогнозування динаміки відповідного виду злочинності, планування реальних і дієвих заходів впливу.

Висновки. Отже, наукові дослідження у сфері запобігання воєнним кримінальним правопорушенням охоплюють низку наукових праць із різних галузей: міжнародного права, кримінології, кримінального права, криміналістики. У результаті проведеного аналізу окремих напрацювань варто констатувати, що особливу увагу вчені приділяють аналізу норм міжнародного гуманітарного права й інших міжнародних механізмів, вивченню соціальних і політичних чинників виникнення міжнародних конфліктів, зокрема на досвіді України, особливостей кримінально-правової кваліфікації злочинів за порушення законів і звичаїв війни, теоретичних і практичних аспектів розслідування воєнних кримінальних правопорушень тощо.

Результати аналізу наукових публікацій свідчать про те, що натеper у науковій літературі, незважаючи на наявність праць, присвячених визначенню поняття та видів воєнних кримінальних правопорушень, їхніх кримінально-правових ознак, окремих аспектів документування та розслідування, питання кримінологічної характеристики та запобігання воєнним кримінальним правопорушенням проти цивільного населення залишається нерозкритим. Зокрема, ґрунтовного аналізу потребує вивчення стану та тенденцій учинення воєнних кримінальних правопорушень проти цивільного населення, детермінантів їх скоєння, кримінологічної характеристика осіб, які вчиняють воєнні кримінальні правопорушення проти цивільного населення.

Окрім того, оскільки цей феномен є багатоаспектним, об'єднує багато чинників політичного, економічного, правового, психологічного характеру, особливої уваги потребують такі питання, як механізм виникнення і особливості детермінації збройних конфліктів, роль державних інститутів у розв'язанні війни, та розроблення на основі цього дієвих механізмів запобігання воєнним кримінальним правопорушенням проти цивільного населення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Офіс Генпрокурора України. URL: <https://ukr.radio/news.html?newsID=104921>.
2. Павленко С.О. Аналіз сучасного стану наукових досліджень проблем оперативно-розшукової тактики. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (107). С. 105–122. URL: <http://ojs.naiu.kiev.ua/index.php/scientbul/article/view/856/864>.
3. Парахонський Б.О., Яворська Г.М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл : монографія / відп. за вип. А.Ю. Іщенко ; Нац. ін-т стратег. досліджень. Київ : НІСД, 2019. 558 с.
4. Чупрій Л.В., Загребельний О.В. Особливості та шляхи вирішення воєнно-політичного конфлікту на сході України. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса*. Серія «Політичні науки». 2017. № 2. С. 66–72.
5. Яворська Г.М. Гібридна війна як дискурсивний конструкт. *Стратегічні пріоритети*. Серія «Політика». 2016. № 4. С. 41–48.
6. Базов В.П. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни (аналіз складу злочину): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2008. 222 с.
7. Миронова В.О. Кримінальна відповідальність за порушення законів та звичаїв війни : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2008. 218 с.
8. Житний О.О., Васильєв А.А., Мухамеджанова А.Р. Насильство над населенням у районі воєнних дій: кримінально-правовий аналіз та кваліфікація : монографія ; Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна ; Кримінол. асоц. України. Харків : Константа, 2017. 234 с.
9. Мухамеджанова А.Р. Кримінально-правова характеристика насильства над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 Кримінального кодексу України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2017. 16 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/8d31a3cf-d836-44b0-b228-6efbbc19f153>.
10. Піддубна М.В. Імплементация норм міжнародного кримінального права про воєнні злочини у Кримінальний кодекс України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2020. 20 с. URL: http://idpnan.org.ua/files/2020/piddubna-m.v.-implementatsiya-norm-mijnarodnogo-kriminalnogo-prava-pro-voenni-zlochiny-u-kriminalniy-kodeks-ukrayini-_d_.docx.
11. Мохончук С.М. Кримінально-правова охорона миру та безпеки людства : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 ; 12.00.11. Харків, 2014. 39 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/6820?mode=full>.
12. Шевчишена К.П. Розслідування воєнних злочинів в Україні : дис. ... докт. філос. Київ, 2024.
13. Джужа О.М., Гаркуша А.В. Актуальність кримінологічного дослідження екстремальних умов (ситуацій), що сприяють злочинності під час проведення антитерористичної операції. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 27–36. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/aymvs_2014_2_5.pdf.
14. Орлов Ю.В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія / Кримінолог. асоц. України. Харків : Право, 2023. 252 с.
15. Луценко Б.Г. Кримінологічне забезпечення та супроводження деокупації тимчасово окупованої території України : дис. ... докт. філософ. Харків, 2024. 263 с.